

TÜRK DİL KURUMU KÜTÜPHANESİ Yz. A. 210 NUMARADA KAYITLI LÜGAT MECMUASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

*Mustafa ARSLAN**

ÖZET

Bu yazıda, henüz üzerinde çok fazla çalışma yapılmayan “lügat mecmuaları” üzerinde durulmuştur. Medreselerde ders kitabı olarak okutulan ve ezberletilen sözlüklerden bir kaçının aynı yazma içerisinde bir araya getirildiği lügat mecmualarına kütüphane kataloglarında sıkça rastlamak mümkündür. Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde bulunan yazma eserler içerisinde de bol miktarda lügat mecmuasının bulunduğu görülmüştür. Bu yazıda bu mecmualardan en hacimli olanı seçilmiş ve değerlendirilmiştir. Taranan mecmua içerisindeki sözlüklerin, Farsça öğretmek amacıyla yazılan eser ve konu sözlükleri olduğu görülmüştür. Bu sözlüklerin bölümleri, içeriği ve kelime hazinesi hakkında bilgi verilmiştir. Bu sözlükler başka nüshalarıyla karşılaştırılarak çeşitli ihtilafı bilgiler düzeltilmeye çalışılmıştır. Mecmua içerisindeki sözlüklerin hemen tamamı, eğitim amaçlı yazılmış satır arası tabir edilen sözlüklerdir. Yine bu sözlüklerden bazılarının Farsça gramer ihtiva eden bölümleri bulunmaktadır. Mecmua içerisindeki sözlüklerin çoğunluğunda müellif adı ve telif tarihi kayıtlı değildir. Üzerinde durduğumuz mecmua ile ilgili kütüphane ve katalog kayıtlarında tavsif, eser sayısı, adlandırma, varak sayısı vb. yönlerden çeşitli eksikliklerin ve hataların olduğu saptanmıştır. Kataloglama çalışmaları sırasında sözlüklerin bazı bölümlerinin ayrı bir eser gibi değerlendirildiği, bazı sözlüklerin ise hiç kayda girmediği tespit edilmiştir. Yapılan incelemelerden elde edilen sonuçlar doğrultusunda mecmuanın eser kadrosu ve bu eserlerin özellikleri yeniden değerlendirilmiştir. Elde edilen bilgilerin, kütüphane kayıtlarındaki eksik ve hatalı bilgilerin düzeltilmesine ve bu alanda çalışma yapan araştırmacılara fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lügat, mecmua, Farsça, Türkçe, yazma eser, manzum, mensur.

AN ASSESSMENT ON DICTIONARY CORPUS REGISTERED ON Yz. A 210 TÜRK DİL KURUMU LIBRARY

ABSTRACT

In this study we mention dictionary corpuses that have not been studied much before. It is possible to find that dictionary corpuses in which some of the dictionaries memorized and studied as text books in medresseh are brought together in the same manuscript. Manuscripts

*Yrd. Doç. Dr. Yıdırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. El-mek: musarslan19@gmail.com

found in Turk Dil Kurumu Library are fully sufficient in dictionaries and dictionary corpuses. In this paper the most voluminous one is chosen and studied. Dictionaries are specialised dictionaries and works written to teach Persian. Information about the context, sections and vocabulary is given. By comparing other works, controversial points are tried to be explained. Almost all of the dictionaries are between the line dictionaries written for educational purposes. Some of them contain Persian grammar sections. There are not editor names or compilation date in most of the dictionaries. It is detected that there is deficiency of definition, leaf number and classification in the corpus we study. It is also seen that a dictionary was not registered. In the light of the results, works and characteristics are evaluated. It will be useful for researchers and for the correction of the defective information in the library records.

Key Words: Dictionary, corpus, Persian, Turkish, manuscript, poem, prose.

Lügat Mecmuaları

Sözlükler geçmiş dönemlerde, medrese ve mekteplerde alet dersleri arasında bir ders kitabı olarak okutulmuş ve ezberletilmiştir. Özellikle manzum sözlüklerin, kolay ezberlenmeleri sebebiyle bu amaca hizmet için yazıldıkları bilinmektedir. Bu tarz dil öğretiminde bazen bir sözlük yeterli görülmemiş ve birden fazla sözlüğün okutulmasına ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu nedenle okutulan ya da okutulması gerekli görülen sözlükler bir araya getirilerek lügat mecmuaları oluşturulmuştur. Bu şekilde tertip edilmiş lügat mecmualarına, yazma eser kütüphanelerinde “mecnûa-i lügat”, “câmiü'l-lügat” ya da “lügat mecmûası” adlarıyla rastlamak mümkündür¹. Bu lügat mecmualarının öğretilebileceği dile göre Arapça-Farsça, Arapça-Türkçe ya da Farsça-Türkçe olarak tertip edildikleri belirtilmektedir (Öz 1996, 72).

Mecmualar, Türk kültürü ile ilgili başta şiir olmak üzere şerh, tasavvuf, sözlük vb. pek çok küçük eseri bir arada bulundurması ve günümüze kadar gelmelerini sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Klâsik Türk edebiyatı içerisinde, ihmal edilmiş alanlardan birisi olarak görülen mecmuaların, henüz tam manasıyla herkesin ittifak edebileceği bir tasnifi ve isimlendirilmesinin yapılmamış olduğuna dikkat çeken A. Kılıç, bunların içerisinde manzum lügat mecmualarının da yeterli ilgiyi görmediğini ifade etmektedir² (Kılıç 2007, 234).

Yazma eser kütüphanelerinin katalogları tarandığında içlerinde manzum ya da mensur sözlüklerin yer aldığı belki yüzlerce lügat mecmuası ile karşılaşılacaktır. Bu mecmualar içerisinde bu gün için adını duymadığımız çok farklı sözlüklerin çıkacağı muhakkaktır. Bu alanda yapılacak tanıtım değerlendirme, inceleme, metin neşri vb. çalışmalar gerek söz varlığımız gerekse eğitim sistemimiz hakkında yeni bilgilerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

¹ Bizde çalışmamızı adlandırırken ve çalışmanın içinde bu tür eserleri zikrederken gelenekteki adlandırmayı tercih ederek “lügat mecmuası” şeklindeki kullanımı benimsedik.

² A. Kılıç, **Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi 977** numarada kayıtlı içerisinde *1.Tuhfe-i Hüsam*, *2.Tuhfe-i Şahidi*, *3.Tuhfetü'l-i Lâmi'i*, *4.Lügat-i Manzûme*, *5.Nazmü'l-Esâmî*, *6.Lügat-i Halimî*, *7.Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat*, *8.U'cübetü'l-Garâyib* ve **Konya Mevlânâ Müzesi Kitaphı 4026** numarada kayıtlı, içerisinde *1.Tuhfe-i Vehbî*, *2.Tuhfe-i Şahidi*, *3.Sübha-i Sıbyân* adlı lügatların bulunduğu mecmualar ile ilgili iki ayrı tanıtım yazısı yazmıştır (Kılıç 2007, 234-240; 241-251); yine A. Kılıç danışmanlığında M. Alkan tarafından **Ankara Millî Kütüphane 2727** numarada kayıtlı, içerisinde *1.Sübha-i Sıbyân*, *2.Tuhfe-i Şahidi*, *3.Tuhfe-i Vehbî*, *4.Aruz risalesi* bulunan lügat mecmuasının metin neşri yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır (Alkan 2008).

Bu bağlamda Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde bulunan yazma eserler üzerinde yaptığımız araştırmada neticesinde çok sayıda lügat mecmuasının olduğunu gördük³. Bu mecmuaların tamamı üzerinde yapılacak bir çalışma bu yazının sınırlarını aşacağından içerisinde en fazla sözlük bulun mecmuayı tercih ettik. Bu mecmua, içerisinde eğitim amaçlı yazılmış konu ve eser sözlükleri gibi benzer sözlükleri bir arada bulundurması ve bu sözlüklerin çoğunun üzerinde her hangi bir çalışma yapılmamış olması yönleriyle önem taşımaktadır.

Üzerinde çalıştığımız lügat mecmuası, içerisinde manzum sözlük bulunmasa da yazılış amacı manzum sözlüklerle aynı olan mensur sözlüklerin bulunduğu bir yazmadır. Bu mecmua içerisindeki sözlüklerin tamamı mensur ve satır arası sözlüklerdir. İleride bu sözlüklerin nitelikleri üzerinde durulacağından, burada mensur sözlüklerle ilgili genel bilgi verilecektir.

Mensur Sözlükler

Anadolu sahasında ilk mensur Farsça-Türkçe sözlükler, VIII/XIV. yüzyılın sonundan itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu tür sözlüklerin yazımı XV. yüzyılda hız kazanmış ve sonraki yüzyıllarda da artarak devam etmiştir. Bu yüzyılda yazılan mensur sözlükler, bazı istisnalar dışında Farsça öğretiminin başlangıcında, okunmak ve manzum sözlükler gibi ezberlenmek amacıyla yazılmış muhtasar sözlüklerdir (Öz 1996, 76). Bu sözlüklerin birçoğunda, verilen kelimelerin konularına, kelime türlerine göre sınıflandırılması ve bir kısmının sonunda Farsça dilbilgisi kurallarının yer aldığı bölümlerin bulunması asıl amacın Farsça öğretimi olduğunu açıklar mahiyettedir. Yine aynı dönemlerde Fars edebiyatının klâsikleri arsında yer alan *Şeh-nâme*, *Mesnevî*, *Gülistân*, *Bostân* gibi eserlerin sözlüklerinin hazırlanması XVI. yüzyıldan itibaren artan tercüme faaliyetlerinin bir sonucu olsa gerekir. Bu tür eser sözlüklerinin de asıl yazılış amacının, Farsça öğretimi olduğu bilinmektedir. Öğretim amaçlı yazılan bu mensur sözlüklerin, muhtasar ve satır arası olarak düzenlenmesindeki gaye ise sözlüğün kolayca okunmasını temin etmek ve sözlükten istifadeyi pratik hale getirmektir.

Mensur sözlüklerin tertip özellikleri ise, Arap sözlükçülüğü kuralları çerçevesinde iki esas üzerine kurulmuştur. Anlamı esas alan sözlük yazarları, pratik amaçlarla hazırladıkları sözlüklerini konu gruplarına göre düzenlemişler; kelimeyi esas alan müellifler de maddelerin tertibinde çeşitli alfabetik sistemler kullanmışlardır (Öz 1996, 79).

Alfabetik olarak düzenlenen mensur sözlüklerin bazılarında, yalnızca ilk harf esas alınmış, aynı harfle başlayan kelimeler bir bölümde toplanmış ve bu bölümler “harf”, “bâb” ve “fasl” gibi başlıklarla sıralanmıştır. Bazı sözlük yazarları ise, ilk harfleri aynı olan “bâb” ya da “fasl” başlığı altında toplanan kelimeleri, ilk harflerinin hareketlerine (meftûha, meksûre mazmûme) göre tasnif etmişlerdir (Öz 1996, 79). Bu mecmua içerisindeki sözlüklerden *Sihâh-ı Acemiyye* de belirtilen alfabetik sisteme göre düzenlenmiş bir sözlüktür.

³ Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde kayıtlı lügat mecmualarından bazıları ve ihtiva ettikleri eserler şunlardır: **TDK Yz. A. 333/1.** *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî*, 2. *el-Mefâtiühü'd-Dürîyye*, 3. *Emsile-i Fârisî*, 4. *Kavâ'id-i Ni'metullâh*, 5. *Nazmü'l-Buhûrî*, 6. *Tuhfe-i Vehbî*; **TDK Yz. A. 530/1.** *U'cûbetü'l-Garâyib*, 2. *Lügat-ı Müşkilât-ı Gülistân*, 3. *Silkü'l-Cevâhir*, 4. *Nisâbü's-Sıbyân*; **TDKYz. A. 499/1.** *Mirkadü'l-Edeb*, 2. *Terceme-i Lügat-i Reşidüddîn el-Vatvat*, 3. *Tuhfe-i Hüsâmî*; **TDKYz. A. 514-b/1.** *Bahrü'l-garâyib*, 2. *Bahrü'l-garâyib*, 3. *Sihâh-ı Acemiyye*. (Bu lügat mecmualarının tespitinde Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu (Ankara 1999) esas alınmış ve içerisinde en az üç eser bulunan yazmalar burada zikredilmiştir.)

Konu tasnifli sözlükler, gök ve yer isimleri, insan organları, meslek adları, hayvan adları gibi muhtelif konulara dair kelimelerin uygun ve kısa başlıklar altında toplanması suretiyle tertip edilmişlerdir. Bu tarzda tertip edilmiş ilk sözlüğün elimizdeki mecmua içerisinde de bir nüshası bulunan ve 864/1460 yılından önce telif edilen *Tuhfetü'l-hâdiyye* olduğu söylenmektedir. Okunması ve ezberlenmesi için yazılan bu tarz sözlüklere, Anadolu'da Farsça-Türkçe sözlüklerin yazılmaya başlandığı XV. ve XVI. yüzyıllarda daha sık rastlamak mümkündür.

Benzer tarzda yazılmış bir diğer sözlük grubu ise eser sözlükleridir. Bunlar, Fars edebiyatının temel eserleri sayılan *Mesnevî*, *Şâh-nâme*, *Bostân*, *Gülistân* gibi eserlerin okunması ve anlaşılması için kaleme alınmış özel sözlüklerdir. Elimizdeki mecmua içerisinde de bunlardan dört tanesinin bulunması, Farsça öğretiminde bu tarz sözlüklerin önemine işaret etmektedir.

Bunlardan başka, tıp sözlükleri, inşaa sözlükleri, deyim sözlükleri gibi bir konuya ait kelimelerin derlenerek Türkçe karşılıklarının verildiği mensur sözlüklerin düzenlendiğini belirtmek gerekir.

Türk Dil Kurumu Kütüphanesi YZ.A.210 Numarada Kayıtlı Lügat Mecmuası:

1. Katalog (TDK 1999) Kayıtlarına Göre Mecmuanın Tavsifi ve İçerisinde Yer Alan Eserlerin Listesi⁴:

Yazma, sırtı ve sertabı kahverengi meşin, kapaklar müzehheb mavi, zencirekli, miklebli, cilt özelliklerine sahiptir. 215x165 (yazı alanı ölçüsü değişken) mm. ebadındadır. Filigranlı kâğıt, 9 satır aralığı, nesih hat (büyük bölümünde), ve siyah mürekkep (söz başları, başlıklar, çizgiler, noktalar kırmızı) kullanılmıştır.

Yazma içerisinde (kütüphane kayıt numaraları ve varak numaralarına göre) yer alan eserler şunlardır:

- Yz.A.210/1. *Lügat-i Müşkilât-ı Şâh-nâme* (vr.4b-32b),
- Yz.A.210/2. *Risale der-Kavâid-i Fârisî* (vr.33a-56a),
- Yz.A.210/3. *Terceme-i Sihâh-ı Cevherî'den* (vr. 56b-59a),
- Yz.A.210/4. *Risale fî Beyâni Ma'na'l-Çalab*, Kemal Paşa-zâde Şemsüddin Ahmed (vr. 59b-60a),
- Yz.A.210/5. *Esmâü'l-İşârât* (vr.60b-62a),
- Yz.A.210/6. *Lügat-i Fârisî* (vr.63a-124b),
- Yz.A.210/7. *Risâle fî't-Tevbe* (vr.125a-132b),
- Yz.A.210/8. *Kelimâtü Ekâbiri'l-İslâm* (vr.133b-134b),
- Yz.A.210/9. *Sihâh-ı Acemiyye*, Şemsüddin Muhammed b. Fahrüddin Hindûşah (vr.135-190),
- Yz.A.210/10. *Emsile-i Muhtelif-i Fârisî* (vr.190a-190b),
- Yz.A.210/11. *Tuhfetü'l-Hâdî* (vr.191a-191b),
- Yz.A.210/12. *Lügat-i Dânisten* (vr.192a-205a),
- Yz.A.210/13. *Felekiyyât* (vr.205b-213a),
- Yz.A.210/14. *Lügat-i Arabî* (vr.213a-224b),
- Yz.A.210/15. *Lügat-i Bostân* (vr. 224b-237b),

⁴ Burada, TDK katalogunda yazma içerisinde bulunan eserlerin hepsi için ayrı ayrı yapılan tavsifin ortak yönleri verilmiş, varak numarası ise listelenen eserlerin karşısında belirtilmiştir.

Yz.A.210/16. *Lügat-i Bahâristân* (vr.237b-261b).

Katalog kayıtlarına göre 263 varaktan oluşan yazma içerisinde, 12'si sözlük, 4'ü de çeşitli konularda yazılmış küçük risale olmak üzere toplam 16 eser bulunmaktadır. Bu yazma içerisinde bulunan eserler, ihtiva ettikleri konu başlıkları altında Yz.A.210/1, 2, 3... şeklinde numaralanarak ayrı ayrı tavsif edilmiştir. Bu tavsif yapılırken de bu eserlerin "bir mecmua" içerisinde bulduklarına dair her hangi bir not düşülmemiştir.

2. Mecmuanın Değerlendirilmesi:

Yaptığımız inceleme sonucunda, kütüphane ve katalog kayıtlarında, mecmua içerisinde yer alan eserlerin sayısında, adlandırılmasında, hacminde ve tavsifinde çeşitli eksiklik ve hataların olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitler doğrultusunda mecmuanın eser kadrosu yeniden oluşturulmuş ve eserler üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur. Bu değerlendirmede, öncelikle yazmanın genel tavsifi yapılmış, ardından içerisindeki eserlerin tek tek tavsifi, tanıtımı ve içeriği hakkında bilgi verilerek kayıtlardaki eksik ve hatalı bilgiler düzeltilmeye çalışılmıştır.

Yazmanın Tavsifi⁵:

Bu yazma, içerisindeki eserlerin çoğunluğunun sözlük olması nedeniyle bir "lügat mecmuası" olarak nitelendirilmiştir. Mecmuanın kim tarafından düzenlendiğine dair bir kayıt yoktur. Mecmua içerisindeki eserlerden sadece *Lügat-i Fârisî* adlı sözlüğün sonunda (124b) "1177 (1763) Rebîü'l-âhir" tarihli bir istinsah kaydına rastlanmıştır. Mecmua, şirazeli, yıldız zencirekli, sırtı ve sertabı kahverengi meşin, kapaklar mavi, müzehheb, içi ebru kâğıt kaplı, miklebli, bir cilt içerisindeki. 215x165 (yazı alanı değişken) mm. ölçüsündedir. Filigranlı kâğıt kullanılmıştır. Mecmua içerisindeki sözlüklerin çoğunluğu nesih hatla, aynı cins siyah mürekkep kullanılarak yazılmıştır. Başlıklar, keşideler ve noktalarda kırmızı mürekkep tercih edilmiştir. Başlıklar için kullanılan süsleme şekilleri aynıdır. Bazı küçük risale ve eklerin dışında mecmua içerisindeki eserlerin aynı müstensihin kaleminden çıktığını söylemek mümkündür. Mecmua içerisinde yer alan sözlüklerde madde başı kelimelerin Türkçe karşılıkları çoğunlukla satır arasında verilmiştir. Sözlüklerin çoğunluğu 9 satır ve 5 sütun olarak düzenlenmiştir. Yazmanın zahriyesinde kırmızı "TDTC Türk Dili Tetkik Cemiyeti" mührü vardır. 1a ve 1b varığında, rika hatla sonradan yazıldığı tahmin edilen bazı Arapça kelimelerin Türkçe karşılıkları, 2a varığında "TDK mührü" ve Yz.A.210 kayıt numarası, 2b varığında bazı Farsça beyitler, 3a varığında "Mustafa Âtîf Halîfe-zâde" adına 1202(1787-8) tarihli temellük kaydı, çeşitli faydalı bilgiler ve alıntılar yer almaktadır. 4b varığından itibaren lügatler yer almaktadır. 32a varığında "mevcut olan lügat" başlığı altında çeşitli lügat adları (Temellük kaydından hemen önce verilen bu listenin mecmua sahibinin elinde bulunan lügatler olduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan bir kısmının mecmua içerisinde metni mevcuttur.), 32b varığında yine "Mustafa Âtîf Halîfe-zâde" adına 1202(1787-8) tarihli temellük kaydı bulunmaktadır. 261b varığında lügatler sona ermekte, 262a-264a varakları arasında çeşitli Arapça kelimeler harf-i cerler yer almaktadır.

Mecmua içerisinde yer alan eserlerin, katalog kayıtlarında eser olarak nitelendirilen metinlerin ve eklerin değerlendirilmesi varak numaraları esas alınarak aşağıda verilmiştir.

⁵ Mecmua içerisinde yer alan eserlerin cilt, kâğıt, mürekkep vb. şekil özelliklerinin tavsifi burada toplu olarak yapıldığından her eser için ayrı ayrı verilmeyecektir.

1. Lügat-i Müşkilât-ı Şâh-nâme (vr. 4b-32b)

Mecmua içerisinde, “Lügat-i Müşkilât-ı Şâh-nâme” başlığıyla yer alan bu eser, Firdevsî’nin *Şâh-nâme*’sinde geçen izaha muhtaç kelimelerin açıklanması için kaleme alınmış, Farsça’dan Türkçe’ye satır arası bir eser sözlüğüdür.

Baş (vr.4b)

بسم..شكر سپاس و بی قیاس بران قادر یراکی بیک نظر رحمت... اعلم اسعدک الله فی الدارین که این الفاظ جندت و در زبان فارسی برای جهت طلبه جمع کردم لغتی که...

Son (vr.32b)

عاید صداقت صومعه مبارز... ای مؤتفکات نذک اصطبار مباحات

Sözlüğün başında, Farsça mensur bir mukaddime yer almaktadır. Bu mukaddime müellif besmele, hamdele ve salveleden sonra bu kitabı Fars dilini öğrenmek isteyenlere faydalı olması için yazdığını ve Farsça öğrenmeye merak edenlerin bu kitabı hatırlayıp bulmalarını söylemektedir. Devamında eserin bölümleri hakkında bilgi veren müellif, sözlüğünü dört bölüm üzerine tertip ettiğini ifade etmektedir. Eserin birinci bölümünde “Masâdir-ı Fârisî” başlığı altında Farsça mastarlara, ikinci bölümünde “Kavâid-i Emsile-i Fârisî” başlığı altında Farsça emsile ve kavâide, üçüncü bölümünde “Envâ-ı Emsile” başlığı altında Farsça emsile çeşitlerine ve dördüncü bölümünde ise “Esmâ” başlığı altında isimlere yer verdiğini belirtmiştir. Müellif, mukaddimenin sonunda eserinin adını “Müşkilât-ı Şâh-nâme” koyduğunu söyleyerek Allah’tan yardım istemektedir.

Mukaddime, müellifin adı ve telif tarihi ile ilgili bir kayıt yoktur. Ayrıca elimizdeki nüsha içerisinde müellifin mukaddime belirttiği bölümlerin hepsine rastlanmaz. Elimizdeki nüshaya göre eserin bölümleri, alt başlıkları, kelime kadrosu ve tertibi şöyledir:

Farsça mastarların yer aldığı bölüm, yazmanın 5a-15b varakları arasında yer almaktadır. Mastarlar sözlük içerisinde, “hurûf-ı teheccî” üzerine tertip edilmiş ve Farsça’da telaffuzu bulunmayan bazı harflerden madde başı yapılmamıştır. Düzenlemede madde başı kelimelerin ilk harfi “bâb” kabul edilmiş ve aynı harf ile başlayan kelimeler hareketlerine göre (fetha, kesre, zamme) alfabetik olarak sıralanmıştır. Seçilen Farsça mastarların satır aralarında birer kelime (nadiren bir kaç kelime) ile karşılıkları verilmiştir. Bu bölümde, yaklaşık 800 Farsça mastarın Türkçe karşılığı yer almaktadır.

İsimler bölümü, yazmanın 16a-31b varakları arasında yer almaktadır. Sözlüğe alınan isimler, çeşitli konu başlıkları altında ele alınmış ve her konu başlığı bir “fasl” kabul edilerek sıralanmıştır. Bu başlıklar şöyledir: 1. Felekiyyât (gökyüzü, yıldızlar, seyyareler, burçlar, yer ve zaman adları), 2. Esmâr (meyve adları), 3. Me’kûlât ve Hubûbât (yiycekler ve ekilen hubûbât adları), 4. A’zâ-yı İnsân (insan vücuduna ait organların ve hallerin adları), 5. Hayvânât ve Bahâyim (hayvan adları ve sayılar). Bu başlıklar altında verilen isimler her hangi bir sıralamaya tabi tutulmamıştır.

İsimler bölümünde, Arapça kelimeler ayrı tutularak bu başlıkların devamında “Lügat-i Arabî” başlığı altında ayrıca ele alınmıştır. Arapça kelimelerin verilisinde bir sıralama yapılmamıştır. Eserin sonu olarak kabul edilen bu bölümün bittiği yerde bir “itmam” kaydının bulunmayışı sözlüğün isimler bölümünün eksik olabileceğini hatıra getirmektedir.

Bu bölümde yaklaşık 1500’ü Farsça ve 350’si Arapça olmak üzere 1850 kelimenin satır arası Türkçe karşılığı yer almaktadır. Buna 800 kelimelelik mastarları da eklediğimizde sözlüğün bu haliyle toplam kelime hazinesi 2650’dir.

Turkish Studies

Elimizdeki nüsha içerisinde, müellifin mukaddimede belirttiği “Kavâid-i Emsile-i Fârisî” ve “Envâ-ı Emsile” başlıklı bölümler eksiktir. Yaptığımız değerlendirmeye göre sözlüğün mastarlar bölümünden hemen sonra isimlerin başlaması ve varaklar arasında bir kopukluğun olmaması, müstensihin bu bölümleri bilerek sözlüğe almamış olabileceğini akla getirmektedir.

Eserin “hâtimesi” ve “itmam” kaydı yoktur. Müstensihi ve istinsah tarihi de tespit edilememiştir.

Şeh-nâme üzerine hazırlanmış sözlüklerden en tanınmış olanı Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin *Lügat-i Şâh-nâme* (telifi 1069/1659) adlı eseridir. Bu sözlüğün Türkiye kütüphanelerinde oldukça fazla yazma nüshası bulunmaktadır. Bağdâdî'nin eseri hakkında bilgi veren Y. Öz, bu sözlüğün bu alanda yazılmış tek eser olduğunu belirtmiştir (Öz 1996, 294).

Eserin farklı nüshaları ile yapılan karşılaştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Aynı kütüphane Yz.A.447 numarada kayıtlı *Lügat-i Müşkilât-ı Şâh-nâme* adıyla 132 varaklık başka bir eser daha yer almaktadır (TDK 1999, 192). Elimizdeki nüsha ile bu eser arasında yaptığımız karşılaştırmada ikisinin aynı eser olmadığı görülmüştür.

2. Elimizdeki *Lügat-i Müşkilât-ı Şâh-nâme* Bağdâdî'nin *Lügat-i Şâh-nâme* 'si arasında (Y. Öz tarafından yapılan tanıtım göz önünde bulundurularak) bir karşılaştırma yapılmış ve elimizdeki nüshanın Bağdâdî'nin sözlüğünden farklı bir eser olduğu görülmüştür.

3. Bağdâdî'nin eserinin diğer nüshaları hakkında bilgi verilirken, gerek üzerinde durduğumuz nüshadan, gerekse TDK'daki diğer nüshadan söz edilmemiştir. (Öz 1996, 294). Buna göre, elimizdeki nüshanın, bu alanda yazılmış farklı bir Şeh-nâme sözlüğü olduğunu söylemek mümkündür.

2.Risâle der-Kavâid-i Fârisî, (vr.33a-56a)

Eser, **Kutr b. Ahmed el-Basravî** tarafından kaleme alınmış, Arapça-Farsça-Türkçe satır arası “sözlük”, “kavâid” ve “emsile”den oluşan bir risaledir. Gerek eserin başında, gerekse mukaddimesinde eserin adı ile ilgili bir kayıt yoktur. Esere ait bir telif tarihi de tespit edilememiştir.

Baş (vr.33a)

قال الشيخ الإمام قدوة الفضلاء سيّد الأدياء... قطر بن أحمد البصروي نور الله مضجعه ...
الغمرُ الغمرُ الغمرُ الحجرُ الحجرُ الحجرُ ...

Son (vr.56b)

نمی توانستد کردن نمی توانستی کردن نمی توانستید کردن نمی توانستیم کردن

Eserin başında yer alan Arapça kısa mukaddimede, müellifin adı “Şeyhü'l-imâm kıdvetü'l-fuzalâ seyyidü'l-üdebâ iftiharü'l-ulemâ” sıfatlarıyla verildikten sonra, eser içerisinde Arapça kelimelerin “fetha”, “kesre” ve “zamme” ile üç değişik şekilde okunuşuyla ortaya çıkan farklı manaları üzerinde durulmaktadır.

Eser, genel olarak “sözlük”, “kavâid” ve “emsile” olmak üzere üç ana bölümden meydana gelmiştir.

Eserin ilk bölümünde (vr.33a-38a), Arapça kelimelerin belirtilen şekilde harekeli olarak üç değişik okunuşu verilmiş, satırın üstüne Farsça karşılığı, altına ise Türkçe karşılığı yazılmıştır. “Faslü fi'l-ezdâd” başlıklı bölümde ise Arapça zıt anlamlı kelimelerin yine aynı şekilde Farsça ve

Turkish Studies

Türkçe zıt anlamlı karşılıkları verilmiştir. Eserin iki fasıldan oluşan sözlük bölümü yaklaşık 600 Arapça kelimenin Farsça ve Türkçe karşılığını ihtiva etmektedir.

Eserin ikinci bölümünde, Farsça-Türkçe müteaddî, müfred ve mürekkeb mastarlar, ism-i zaman ve ism-i mekân konuları, Türkçe manzum olarak işlenmiştir (vr.38a-39b). Bu bölümde işlenen diğer konu edatlardır. “Emsiletü'l-edât” başlığı altında Farsça edatlar alfabetik olarak sıralanmış ve satır aralarında Türkçe karşılıkları verilmiştir (vr.39b-47a).

Eserin son bölümünde (vr.47a-56a) Farsça “kerden” (yapmak) fiili esas alınarak “emsile” bilgileri Türkçe açıklamalarla anlatılmıştır.

Yaptığımız değerlendirme neticesinde eserle ilgili şunları söylemek mümkündür:

1. Bu eser içerisinde yer alan “emsile” bölümünün *Sihâh-ı Acem*'in son bölümü olan “emsile” bölümü ile konu başlıkları ve çekimlenen kelimeler bakımından benzer olduğu görülmüştür. Aradaki fark *Sihâh-ı Acem*'de “emsile” ile ilgili açıklamalar Arapça elimizdeki eserde ise Türkçe'dir. Bu yönü ile eserin bu bölümü *Sihâh-ı Acem*'in “emsile” bölümünün tercümesi olarak düşünülebilir.

2. Sözlük bölümünde, yazılışları aynı olan ancak fetha, kesre, zamme ile üç değişik şekilde okunduğunda farklı anlamlar ihtiva eden kelimelerle, zıt anlamlı kelimelerin yer alması bu eseri diğerlerinden farklı kılmaktadır.

3. Eser, her ne kadar kütüphane ve katalog kayıtlarında “Fars Dili ve Grameri” konu başlığı altında *Risâle der Kavâid-i Fârisî* adıyla yer alıyorsa da bu ad katalog çalışmaları esnasında sonradan verilmiştir. Eserin, tertip ve içerik itibarıyla mecmua içerisinde yer alan diğer eğitim amaçlı sözlüklerden pek farklı olmadığı görülmüştür. Bu nedenle bu adlandırma eserin muhtevasını kapsayacak şekilde yeniden gözden geçirilmelidir.

3.Terceme-i Risâle-i Sakatâti'l-Avâm, (vr. 56b-57b)

Eser, **Kemal Paşa-zâde Şemsüddin Ahmed b. Süleyman**'ın (ö.1940/1534) *Sakatâti'l-Avâm* adlı “galatât” sözlüğü mahiyetindeki Arapça risalesinin Türkçeye tercümesidir. Eserin tam adı ve mütercimi kayıtlı değildir.

Baş (vr.56b)

بِسْمِ... الْحَمْدُ لِلَّهِ لَوْلِيَّهِ وَ الصَّلَاةُ السَّلَامُ عَلَى... بَرِيَّةِ رَانَكَ شَدَّيْلَهُ صَحْرًا مَعْنَا سَنَهُ دَرِ جَمْعِ بَرَابِرِ كَلُور...

Son (vr.57b)

ترجمة الرسالة المرسومة بسقطات العوام لمولانا الشَّهير بكمال باشا زاده... تَمَّ تَجْمَعُهَا الْفَقِيرُ فَعَلِيَّهِ رَحِمَهُ اللهُ مَلِكُ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Kısa bir “galatât” sözlüğü olan risalenin “itmam” kaydında mütercim, risaleyi Kemal-zâde'den tercüme ettiğine dair “*Tercemetü'r-risâletü'l-mersümetü bi Sakatâti'l-avâm li Mevlânâ eş-şehîr bi Kemâl Paşa-zâde rahmetu'llâhi aleyh.*” şeklinde bilgi vermiştir. Devamında kendi adını belirtmeyen mütercim, bu konuya ilgi gösterenlere kolaylık sağlaması amacıyla risaleyi tercüme ettiğini belirterek “fakîr” sıfatıyla dua istemektedir.

Galatât sözlükleri konusun yapılan çalışmalarda, bu konuda yazılmış ilk eserin Kemal Paşa-zade'ye ait olan *et-Tenbîh 'alâ-galati'l-câhil ve'n-nebih* veya *Risâle-i Sakatât-ı Avâm* gibi adlarla kaydedilen eserin olabileceği yönünde bilgiler mevcuttur (Eminoğlu 2011, 123). Kemâl Paşa-zâde'nin bu eserinin *Terceme-i Galatâti'l-Avâm* adıyla, mütercimi ve tercüme tarihi verilmeden Türkçeye tercüme edildiği ve basıldığı belirtilmektedir. (Develi 1997, 104-105; Kaçalin 1996, 302).

Bu risale ile ilgili değerlendirmemiz şöyledir:

1. Üzerinde durduğumuz risalenin, *Terceme-i Galatâti'l-Avâm* ile aynı eser olduğu tahmin edilmektedir. Ancak elimizdeki yazmada bunu doğrulayacak bilgi bulunmadığından eserin adı, Arapça aslına sadık kalınarak *Terceme-i Risâle-i Sakatâti'l-Avâm* olarak verilmiştir.

2. Bu risale, yanlışlıkla kütüphane kayıtlarında, *Terceme-i Şihâh-ı Cevherî'den* adıyla Yz.A.210/3 numarada kayıtlı Arapça-Türkçe bir eser olarak yer almaktadır. İçeriği hakkında ise bilgi verilmemiştir (TDK 1999, 224). Bu yanlışlık, yazmanın 57b vараğı sonundaki “galatât” sözlüğüne ait itmam kaydının fark edilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu şekilde adlandırılmasının nedeni ise, sözlüğün devamındaki farklı kaynaklardan yapılan çeşitli alıntılarının sonunda yer alan “...min *terceme-i Şihâh-ı Cevherî el-Vankulu*” (vr.59a) ibaresidir.

3. Mecmua içerisindeki eserlerin tasnifi yapılırken “galatât” sözlüğü fark edilmemiş ve “baş”ı, *Terceme-i Şihâh-ı Cevherî* adıyla kaydedilen eserin “baş”ı olarak katalogda yer almıştır.

4. “Galatât” sözlüğünün sonunda yer alan eklemeler, bir eser olarak değerlendirilecek niteliklere sahip değildir. Bu alıntıları, içerisinde *Vankulu Lügati*'nin de bulunduğu çeşitli kaynaklardan alınan bazı Arapça kelimelerin Türkçe karşılıkları olan ekler olarak değerlendirmek mümkündür.

5. Bu risale, “galatât” alanında yazılan ilk eserlerden birinin tercümesi olması bakımından önemlidir. Ayrıca katalog ve kütüphane kayıtlarında yer almayan ilk defa bu yazıda tanıtılan yeni bir nüsha olması sebebiyle bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

4.Risâle fî Beyâni Ma'na'l-Çalab (vr. 59b-60a)

Kemal Paşa-zâde Şemsüddin Ahmed b. Süleyman (öl.940/1534) tarafından kaleme alınan bu risale, “Çalab” kelimesinin anlamları üzerine yazılmış Arapça kısa bir sözlük mahiyetindedir.

Baş (vr.59b)

بِسْمِ... الحمد لله الذي علم الإنسان ما لم يعلم... اما بعد فأقول اعلم إنَّ اللَّفْظَ چَلَبَ بالتحريك اسم من أسماء الله الرحمن في اللغة التركمان بشهد بذلك قولهم...

Son (vr.60a)

حطاء عظيم أعذ بالله أن أكون من الجاهلين.

Müellif, risâlenin başında, “Çalab” kelimesinin “lafz-ı Türkmânî” olduğunu ve Allah'ın isimlerinden biri olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Risalenin devamında, bu kelimenin kullanım alanları üzerinde durmakta ve “Çalab” kelimesinin kullanıldığı Türkçe örnek cümlelere yer vermektedir.

Risale konusunda şunları söylemek mümkündür:

1. Risâlenin adı ile ilgili eser içerisinde her hangi bir kayıt yoktur. Sadece başlıkta “Hâzâ Risâle-i İbni Kemâl Paşa-zâde” ibaresi yer almaktadır. Eserin içeriğinden dolayı kataloglama çalışmaları sırasında bu adla kayda geçirildiği düşünülmektedir.

2. Risalenin, Allah'ın isimleri konusunda yazıldığı göz önünde bulundurularak katalogda (TDK 1999, 40) “Akaid ve Kelâm” konu başlığı altında verilmiştir. Ancak risalede “Çalab” kelimesinin çeşitli anlamları, kullanım alanları vb. konuların işlenmesi, onun bir sözlük olarak da

değerlendirilebileceğini göstermektedir. Zaten risalenin, böyle bir lügat mecmuası içerisinde yer almasının nedeni de bu olsa gerekir.

[Esmâü'l-işârât]

Elimizdeki mecmuanın 60b-62b varakları arsında yer alan, “Fasl-ı fi’z-zurûf” (zarflar) ve “Fasl-ı esmâü'l-işârât” (işaret isimleri) başlıklı çeşitli Arapça kelimelerin Türkçe karşılıklarını ihtiva eden bölümler, kütüphane (Yz.A.210/5) ve katalog (TDK 1999, 247) kayıtlarında *Esmâü'l-işârât* adıyla ayrı bir eser olarak kaydedilmiştir.

Ayrı eser olarak kabul edilen bu bölümlerin katalogda tavsifi yapılırken “Fasl-ı esmâü'l-işârât” başlığı eserin adı olarak kabul edilmiştir. Yapılan tavsifte ilgili varağın (vr. 60b) başında bulunan “Fasl-ı fi’z-zurûf” başlıklı bölümle ilgili olarak ise “*Eserin başında zarfla ilgili bir bölüm vardır*” şeklinde not düşülmüştür. Oysa her iki bölümde, kaynağını tespit edemediğimiz bir sözlüğün “zarflar” ve “işaret isimleri” konusunu işleyen eden bölümleridir.

Bu bölümler, müstakil bir eser olarak değerlendirilecek mukaddime, itmam, müellif, müstensih kaydı gibi özelliklere sahip değildir. Bu nedenle, bir eser olarak kabul edilip kütüphane kayıtlarında yer almasını doğru bulmuyoruz.

Yapılan değerlendirmede bu bölümler, ayrı bir eser olarak görülmediğinden tavsifi ve “baş”, “son” bilgisi de verilmemiştir.

5.Lügat-i Fârisî (vr.63a-124b)

Mecmua içerisinde “Hâzâ Lügat-i Kitâb-ı Fârisî” başlığı ile kayıtlı eser, Farsça-Türkçe satır arası bir sözlüktür. Bu sözlüğün sonunda “Rebû’l-âhir 1177(1763)” tarihli bir istinsah kaydı bulunmaktadır. Müellifi belli değildir.

Baş (vr.63a)

فصل رابع در أسماء باب الألف بالبا بالفتح و آو آدان آبله و أوله آبله چشم آخور آبکاه...

Son (vr.124b)

یافت یوزدان یوبه یوزه یافتن یافتن یون تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب و حسن توفيقه ربيع الآخر ١١٧٧.

Eserin tertibinde, ilk harfler “bâb” kabul edilmiş ve madde başı kelimelerin aynı olan ilk harfleri “fetha”, “kesre” ve “zamme” şeklinde harekelenerek alfabetik bir sıralama yapılmıştır. Bu sıralama yapılırken madde başı kelimelerin ikinci, üçüncü ve diğer harfleri de göz önünde bulundurulmuştur.

Lügat-i Fârisî ile ilgili yaptığımız değerlendirme şöyledir:

1. Eser, 62 varaklık hacmiyle, mecmua içerisindeki en kapsamlı sözlüktür. İçerisinde 5600 Farsça kelimenin Türkçe karşılığı bulunmaktadır.

2. Mecmua içerisinde istinsah tarihi bulunan tek sözlüktür. Diğer sözlüklerin de aynı müstensihin kaleminden çıkmış olduğu tahmin edildiğinden bu tarihi, mecmuanın istinsah tarihi olarak da düşünmek mümkündür.

3. Sözlüğün başında yer alan, “Faslü’r-râbi’ der-Esmâ” (isimlerden oluşan dördüncü bölüm) ibaresi, elimizdeki sözlüğün baştan üç bölümünün eksik olabileceğini düşündürmektedir. Bu tarzda yazılmış benzer sözlüklerle yapılacak bir karşılaştırma elimizdeki sözlüğün durumunu daha da netleştirecektir.

Sözlük TDK Ktp.Yz.A.210/6 numarada kayıtlıdır (TDK 1999, 186).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

6. Risâle fi't-Tevbe (vr.125a-132b)

Çeşitli ayet, hadis ve Arapça ibarelerin, satır aralarında Türkçe tercümelerinin verildiği Arapça-Türkçe bir risaledir. Müellifi ve telif tarihi belli değildir. İtımam kaydı bulunmadığından ve konu devam ettiğiinden sonunun eksik olduğu düşünülmektedir.

Baş (vr.125a)

بِسْمِ... اعلموا آل داود شكراً و ليل من عبادى الشكور قوله تعالى و الكازمين الغيظ و العافين عن الناس قوله تعالى...

Son (vr.132b)

ذُرِّهِمْ يَأْكُلُوا أَوْ يَتَمَتَّعُوا اطْنَاب و طَى اسباب اسهاب سَمَوِ الْإِرْتِفَاع

Risalenin adlandırılmasıyla ilgili tesmiye kaydına rastlanmamıştır. Bu ad, kataloglama çalışmaları sırasında konusuna binaen “Akâid ve Kelâm” konu başlığı altında verilmiş ve kayıtlara da bu adla geçmiştir.

Katalogda eserin dili Arapça olarak verilmiştir ancak işlenen konuların satır aralarında Türkçe karşılıklar bulunduğuından dilinin Arapça-Türkçe olması gerektiğini düşünüyoruz.

Risale TDK Ktp. Yz.A.210/7 numarada kayıtlıdır (TDK 1999, 46).

7. Kelimâtü Ekâbiri'l-İslâm (vr.133b-134b)

Çeşitli ayet, hadis ve Arapça ibarelerin, yine Arapça olarak açıklandığı bir risaledir. Başındaki kısa mukaddimede “Hâzâ Kelimâtü Ekâbiri'l-İslâm” şeklinde tesmiye edilmiştir.

Baş (vr.133b)

بِسْمِ... الرحمن علم القرآن خلق الإنسان علمه البيان... فهذه كلمات أكابر الإسلام إن أحسن الكالم و أبلغ النظم...

Son (vr.134b)

أفضلُ الجهادِ حبُّ العربِ من الإيمانِ و بعضهم نفاقِ الحدة ... تعتدى

Risalenin sonu eksiktir. Eserin devam ettiğini gösteren sondaki takip kelimesinden sonra başka bir eserin başlaması, yazma içerisinde kalan kısmın kopmuş olabileceğini akla getirmektedir.

Risale TDK Ktp.Yz.A.210/8 numarada “Ahlâk ve Mev'ize” konu başlığı ile kayıtlıdır (TDK 1999, 102).

8. Sıhâh-ı Acemiyye (vr.135a-190a)

Eser, üç bölümden oluşan Farsça-Türkçe satır arası mensur bir sözlüktür. Mukaddimenin sonunda “Sıhâh-ı Acemî” olarak tesmiye edilen eserin, elimizdeki nüshasında müellif ve telif tarihi ile ilgili bir kayıt yoktur⁶. Aynı kütüphanenin Yz.A.162 numarada kayıtlı nüshasında ise bu

⁶Y. Öz, değişik kişilere nispet edilen bu sözlüğün, müellifinin ve telif tarihinin kesin olarak tespit edilemediğini belirterek, kaynaklarda, eserin nüshaları üzerine düşülmüş notlarda ve kütüphane kayıt fişlerinde Fahrüddin Hinduşah b. Sencer b. Abdullah-ı Nahcivanî, kısa adıyla Hinduşah-ı Nahcivanî ve onun oğlu Şems-i Münşî adıyla meşhur Şemsüddin Muhammed b. Hinduşah-ı Nahcivanî, Yahya el-Emirî er-Rûmî el- Karaşî, Yahya b. Bahşî, Birgivî (Birgili) adıyla meşhur Mehmed b. Pîr Ali, Şeyh Cüneyd el Acemî ve Hüseyin b. Mehmed” gibi değişik şahısların adlarının zikredildiğini söylemiştir. Telif tarihi ile ilgili olarak ise, 850-877/1446-1473 yılları arasında telif edilmiş olabileceği bilgisini vermektedir (Öz 1996, 148-154). Öz'ün çalışmasında, eserin müellifleri arasında zikrettiği Hüseyin b. Mehmed'in aslında TDK Ktp. Yz.A.162'de kayıtlı nüshanın müstensihî olduğu görülmüştür.

sözlüğün müellifi olarak **Şemsüddin Muhammed b. Fahrüddin Hindûşah (öl.687/1288)** verilmiştir (TDK 1999, 216).

Baş (vr. 135a):

بِسْمِ... الحمد لله الذي الهمننا اللغة و العبارات و ميسر جرياتها على... فلما رأيت أكثر الكُتُبِ المعْتَبِرة... و سَمِيئُهُ بالصّاحِ
العجميّة لكَوْنِ على أسلوب الصّاحِ العربيّة...

Son 1.(vr. 190b):

(محتصر منها و اختلاف حركتها بملايمه ما بعدها نحو كرده بود...)

Son 2.(vr. 261b):

و قد مر بسبب الانحصار في الصيغتين مرارا قد تمت... الفارس من الصغير و الكبير

Arapça mensur bir mukaddime ile başlayan sözlük, “isimler”, “fiiller” ve Farsça fiil çekimlerinin yer aldığı “emsile” olmak üzere üç bölüm üzerine tertip edilmiştir.

Eserin telif sebebi ve tertibine dair bilgilerin yer aldığı Arapça “mukaddime” bölümünde müellif, “muteber kitapların çoğunun Farsça yazıldığını ve onlara rağbet edenlerin genellikle Fars olmayanlar olduğunu fark ettiği için eserini kolaylaştırıcı bir tarzda yazdığını” ifade etmektedir. Ardından eserin tertibiyle ilgili olarak “son harfi esas alarak sırasıyla her harf için bir bâb yaptığını, sonra bütün bâblarda son harfi esas alan faslın bulunduğu her harf tertibince düzenlediğini” söylemektedir. Devamında “isimleri bir bölüm, fiilleri ve onlarla ilgili olanları başka bir bölüm yaptığını” belirterek eserini Arapça *Sihâh üslûbuna* göre düzenlediği için onu *es-Sihâhu'l-acemiyye* olarak ile adlandırdığını ifade etmektedir. (Öz 1996,153)

Elimizdeki nüshaya göre *Sihâh-ı Acemiyye*'nin isimler bölümü 136b-180a varakları arsındadır. Bu bölümde yaklaşık 5600 Farsça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir. Bu kelimeler sözlükte “Sihâh” sistemine göre düzenlenmiş ve kelimelerin son harfleri “bâb”, ilk harfleri de “fasl” kabul edilmiş, her bâbda yer alan kelimelerin ilk harfleri alfabetik olarak fasllara ayrılmıştır.

Sözlüğün ikinci bölümünü oluşturan mastarlar, 180b-189b varakları arsındadır. Bu bölümde de yaklaşık 1250 kelime yer almaktadır. Fiillerin tertibinde “bâb” başlıkları kullanılmamış ve fiiller alfabetik olarak “fasl” başlıkları altında sıralanmıştır.

Sözlüğün üçüncü bölümü ise yazmanın 190a-190b varakları arsında “el-emsiletü'l-muhtelifê” başlığı altında, Farsça fiil çekimlerine ayrılmış ve eksik bırakılmıştır. Burada eksik bırakılan “emsile” bölümü yazmanın sonundaki 255a-261b varakları arasındaki tam olarak yeniden yazılmıştır. Bu bölümün başında Arapça kısa bir açıklama yer almaktadır. Bu açıklamada müellif “gramercilerin fiil ve ondan türeyen kelimeler için bir ölçü” yaptıklarını, kendisinin de “Farsça ‘kerden’ (yapmak) fiilini ölçü yaparak diğerleriyle mümkün olduğunca kıyas edilmesi için kuralları, isim ve fiil çekim kalıplarını onunla açıkladığını” ifade etmektedir.

Bu açıklamaların ardından “kerden” fiilinin mâzî ve muzârî köklerinden türetilen müştaklarının Arapça emsile kalıplarına göre çekimleri yapılmış ve Türkçe karşılıkları verilmiştir. Bunun devamında “el-emsiletü'l-muttaride” başlığı altında Farsça genel fiil çekimlerinin örnekleri bulunmaktadır. Daha sonra gramerle ilgili konular çeşitli başlıklar altında sıralanmıştır.

Sözlüğün isim ve fiiller bölümündeki kelimelerin toplamı 6850 civarındadır.

Yapılan araştırmada *Sihâh-ı Acemiyye*'nin, elimizdeki nüshası ile aynı kütüphane Yz.A.162 numarada kayıtlı nüsha ve Y. Öz'ün tavsifini yaptığı Ank. Milli Ktp. F.B. 33 numaradaki nüshanın benzer olduğu görülmüştür. Bunun üzerine bu nüshalar arasında genel bir karşılaştırma yapılmış ve neticesinde, eldeki nüsha ile ilgili katalog kayıtlarındaki bilgiler arasında bazı eksiklik ve hataların olduğu tespit edilmiştir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

Turkish Studies

1. İlgili katalogda bu nüshanın dilinin Farsça-Arapça olduğu ve not olarak da satır aralarında Türkçe açıklamaların olduğu belirtilmiştir. Oysa eser Farsça'dan Türkçe'ye satır arası bir sözlüktür.

2. İlgili katalogda bu nüshanın “sonu” olarak verilen bilgi, aslında sözlüğün ikinci bölümü olan “masdar” bahsinin sonudur. Dolayısıyla burası eserin sonu olarak takdim edilmiştir. Oysa devamında (vr.190a-190b) sözlüğün üçüncü bölümü olan ve eksik bırakılan bir varaklık “emsile” bölümü vardır.

3. Eksik bırakılan “emsile” bölümü kütüphane ve katalog kayıtlarında ayrı bir eser olarak değerlendirilmiş, “Fars Dili ve Grameri” konu başlığı altında Yz.A. 210/10 numara ile kaydedilmiştir. Bu konu aşağıda değerlendirilecektir.

4. Eserin eksik olan “emsile” bölümü, mecmuanın incelenmesi ve tam nüshası ile yapılan karşılaştırılması sonucunda yazmanın sonundaki 255a-261b varakları arasında yeniden yazıldığı tespit edilmiştir.

5. Emsile bölümün yer aldığı varaklar katalog kayıtlarında *Lügat-i Bahâristân*'ın (237b-261b) içerisinde bir bölüm olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla *Sihâh-ı Acemiyye*'nin “son”u da Bahâristân sözlüğünün “son”u olarak kaydedilmiştir (TDK 1999, 184).

Yukarıda eserin tavsifi yapılırken iki tane “son” bilgisi verilmiştir. Bunlardan birincisi eserin eksik olan “emsile” bölümünün sonudur. İkincisi ise, 255a-261b varakları arasındaki tam “emsile” bölümünün sonudur. Eserin asıl sonu budur.

[Emsile-i Muhtelif-i Fârisî]

Mecmuanın 190a-190b varakları arasında “El-emsiletü'l-Muhtelif” başlığı altında yer alan bölüm, kataloglama çalışmaları sırasında *Emsile-i Muhtelif-i Fârisi* adıyla ayrı bir eser olarak değerlendirilmiştir. Kütüphane kayıtlarında Yz.A. 210/10 numarada, “Fars Dili ve Grameri” konu başlığı altında, Farsça-Arapça bir eser olarak yer almaktadır (TDK 1999, 258).

Mecmua üzerine yaptığımız değerlendirme ve karşılaştırma⁷ neticesinde konuyla ilgili şu sonuca varılmıştır:

1. Ayrı bir eser olarak takdim edilen kısmın, kendisinden önceki varaklarda yer alan *Sihâh-ı Acemiyye*'nin “emsile” bölümünün baştan bir varağı olduğu anlaşılmıştır.

2. Çeşitli kütüphane kayıtlarında müstakil olarak yazılmış “Emsile-i Muhtelif” adlı eserler (Öz 1996,195) bulunsa da burada verilen ayrı bir eser değil, adı geçen sözlüğün eksik bir bölümüdür.

3. Mecmua incelendiğinde, bu bölümün ayrı bir eser olarak değerlendirilmesini gerektirecek mukaddime, tesmiye, itmam ve benzeri kayıtların olmadığı görülmüştür.

4. Bahsedilen sözlüğün ilgili bölümünün başında yer alan “El-emsiletü'l-Muhtelif” başlığından hareketle böyle bir adlandırılmaya gidildiği düşünülmektedir. Ayrıca buradaki bilgiler “emsile” bölümünün sadece baş kısmıdır. Yani bölüm olarak bile eksiktir. Kütüphane ve katalog kayıtlarının bu bilgiler doğrultusunda yeniden gözden geçirilerek düzeltilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

⁷*Sihâh-ı Acemiyye*'nin TDK Ktp. Yz.A. 162 numarada kayıtlı tam nüshası ve Y. Öz tarafından tanıtımı yapılan Ank., Milli Ktp. F.B. 33 numaradaki nüshalar ile karşılaştırılmıştır.

9. Tuhfetü'l-Hâdî, Muhammed b. İlyas (vr.190a-213a)

[**Lügat-i Dânisten**] (vr.192-205)

Muhammed b. İlyas tarafından kaleme alınmış olan bu eser, mukaddime ve sözlük olarak iki ayrı bölümden meydana gelmiştir. Eser, Farsça-Türkçe satır arası bir konu sözlüğüdür.

Baş 191a:

بِسْمِ... كِتَابِ تَحْفَةِ الْحَادِي الْحَمْدِ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْقَوِيِّ الْجَبَّارِ... أَمَا بَعْدَ جَنِينِ مِي كَوَيْدِ أَحْوَجِ النَّاسِ سَانِلًا وَجَاهِدًا مُحَمَّدَ بْنَ الْيَاسِ عَفَى
اللَّهِ... (فِي الْمَصْدَرِ دَانِسْتَنْ شَنَاخْتَنْ أَمْوَحْتَنْ نَوْشْتَنْ)

Son 213a:

پروانه ما کیان بسط باده یاهیا سیراب تمت بعون الله الملك الوهاب.

Eserin başında yer alan Farsça mukaddimede müellif, kendi adını ve eserinin adını yukarıda verildiği şekilde zikrettikten sonra, eserini Arapçayı öğrenen çocukların Farsça konuşmaya olan ilgileri göz önünde bulundurularak sarf ilmi tarzında yazdığını ifade etmiştir. Müellif eserini on kısım ve dört fasıl üzerine tertip ettiğini belirterek bunların isimlerini vermiştir. Kısımlar; 1.Masdar, 2.Mazî, 3.Müstakbel, 4.Hâl, 5.Emir, 6.Nehy, 7. Nefy, 8. Cahd (olumsuzlama), 9.İsm-i fâil, 10.İsm-i mef'ul başlıklarından oluşmaktadır.

Fasıl isimleri ise şöyledir:

1. Fasıl: Esmâ-yı semâvî ve arzî (yer ve gök ile ilgili isimleri). Bu bölümün başlığı “Felekiyyât” başlığı altında verilmiştir.

2. Fasıl: A’zâ-yı insânî (insanların organları ile ilgili isimler)

3. Fasıl: Esmâ-yı sanâ’at (mesleklerle ilgili isimler). Metin içerisinde “Sanâ’at ve Edevât” başlığı altındadır.

4. Fasıl: Esmâ-yı hayvânât (hayvanlarla ilgili isimler).

Eserin isimler bölümü, kütüphane ve katalog kayıtlarında ilk fasılın başlığı esas alınarak *Felekiyyât* adıyla ayrı bir eser olarak kaydedilmiştir (TDK 1999, 182). Bu konu aşağıda ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

Farsça’nın öğretilmesi amacıyla yazılan eserin ilk bölümü Farsça gramer, ikinci bölümü ise sözlüktür. İlk bölümün birinci kısmında yer alan “masterlar” her hangi bir sıra takip edilmeden verilmiştir. Bu kısımda yaklaşık 350 Farsça masterın Türkçe karşılığı bulunmaktadır. Gramer ile ilgili diğer kısımlarda ise açıklayıcı bilgi verilmemiş sadece örnekler konulmuştur.

Eserin sözlük bölümünde yer alan kelimeler konu gruplarına göre düzenlenmiştir. Dört konu başlığı altında toplam 700 Farsça kelimenin Türkçe karşılığı yer almaktadır.

Masterlarla birlikte sözlüğün toplam kelime hazinesi 1050 civarındadır.

Üzerinde durduğumuz bu eser TDK Ktp. Yazma Eser Kataloğunda *Tuhfetü'l-Hâdî* (Yz. A. 210/11) ve *Lügat-i Dânisten* (Yz. A. 210/11) adlarıyla iki ayrı sözlük olarak kaydedilmiştir (TDK 1999,186)⁸.

⁸ Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde bu eserden başka *Lügat-ı Dânisten* (Yz.A 159/1; Yz.A 266/3) adıyla kayıtlı numaralarda kayıtlı iki sözlük daha bulunmaktadır.

Y. Öz, sözlüğün asıl adının *Tuhfetü'l-Hâdiyye* olduğunu ancak, Farsça masterları içeren birinci kısmının “dânisten” mastarıyla başlaması sebebiyle *Dânisten*, *Lügat-i Dânişten* ve *Risâle-i Dânişten* adlarıyla da bilindiğini ifade etmiştir (Öz 1996, 142).

Yapılan araştırmaya göre, sözlüğün Farsça mukaddime metninin mevcut olmadığı ve ya eksik olduğu yazma nüshalarının *Lügat-i Dânişten* adıyla; mukaddime kısmı mevcut olan nüshalarının ise *Tuhfetü'l-Hâdiyye* adıyla kayıtlı olduğu görülmüştür. Bunun yanında mukaddimesi bulunan bazı nüshaların “Hâzâ Kitâb-ı Dânişten Tuhfetü'l-Hâdiyye”, “Hâzâ Kitâb-ı Dânişten” gibi adlarla kayıtlı olduğu da belirtilmiştir. Öz, kütüphane kayıtlarından hareketle *Tuhfetü'l-Hâdiyye*’nin “Dânişten” adıyla da bilindiğini belirtmekte ve sözlük hakkındaki görüşlerini “*Eserin gerek mukaddimesi mevcut nüshalarında, gerekse eksik nüshalarında, metinde bazı farklılıklar görülse de bunlar, kısım ve bâbların tertibi ve muhtevaları itibarıyla aynı sözlüğe aittir.*” şeklinde ifade etmektedir (Öz 1996, 142).

Ş. Kalsın ve M. Kaplan tarafından yapılan “Müellifi Meçhul Bir Lügat: Haza Kitab-ı Lügat-i Dânişten” adlı çalışmada ise *Lügat-i Dânişten*’den müellifi, yazılış tarihi ve başka yazma nüshası tespit edilemeyen bir sözlük olarak bahsedilmektedir. Kalsın ve Kaplan’ın eserle ilgili kanaatleri ise “*Lügat-i Dânişten adıyla kütüphanelerde kayıtlı birçok yazma eser vardır. Bunları karşılaştırdığımızda, “dânişten” fiiliyle başlamalarına karşın içeriğinin bizim incelediğimiz metinden tamamen farklı olduğunu gördük*” şeklindedir (Kalsın ve Kaplan 2009, 560). Bu çalışmada *Tuhfetü'l-Hâdi* ile ilgili ise her hangi bir malumat verilmemiştir.

Yaptığımız araştırma ve karşılaştırma sonucunda sözlükle ilgili görüşlerimizi şöyle sıralayabiliriz:

1. *Tuhfetü'l-Hâdi* [*Lügat-ı Dânişten*]’nin elimizdeki nüshası ile Kaplan ve Kalsın’ın çalışmasına konu olan *Lügat-ı Dânişten* (çalışmamın sonuna eklenen tıpkıbasım) karşılaştırılmıştır. Her iki eserin bazı ufak nüsha farkları dışında aynı eser olduğu görülmüştür. Kaplan ve Kalsın’ın yayımladığı nüshanın başında Farsça mukaddime kısmı olmadığından eser “Lügat-i Dânişten” adıyla verilmiş ve müellif bilgileri mukaddimedeki kayıtlı olduğundan da “Müellifi Meçhul Bir Lügat” olarak kaydedilmiştir.

2. Bu sözlüğün, yine aynı kütüphane Yz.A.178 numarada kayıtlı *Tuhfetü'l-Hâdi* adlı nüshası ile yaptığımız karşılaştırma görüşlerimizi doğrular niteliktedir. Bu nüsha 99 varaktan oluşan tertipli, tek yazma içerisinde yer alan bir sözlüktür. İlk iki varağı mukaddimeye ayrılmış ve müellif adı Turmuş b. Hâcî İlyâs olarak kaydedilmiştir. Mukaddimededen sonra eserin birinci kısmı olan masterlara geçilmiş ve “dânişten” mastarı ile başlanmıştır. İki eser arasında kelime sayılarında bazı ufak farklar olsa da kısım, bâb, fasılların tertibi ve muhteva yönünden fazla bir fark görülmez. Üzerinde durduğumuz mecmuada iki ayrı eser olarak kaydedilen ve tavsifî yapılan eser burada *Tuhfetü'l-Hâdi* adı altında tek bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Üzerinde durduğumuz lügat mecmuası içerisindeki (katalogda ayrı bir eser olarak kaydedilen) *Tuhfetü'l-Hâdi* sadece bir varaktan (vr.191a-191b) meydana gelmiş ve sonu olarak kabul edilen varakta da her hangi bir “itmam” kaydına rastlanmamıştır. Bunun yanında mukaddimenin sonunda yer alan “fi’l-masdar” ibaresi ve bir sonraki varakta (192a) “Hâzâ Lügat-i Dânişten” başlığı ile eserin sözlük bölümünün başlaması, iki ayrı eser olarak gösterilen bu sözlüğün aslında tek bir sözlük olduğunu göstermektedir. Zaten ilgili katalogda (TDK 1999, 232) *Tuhfetü'l-Hâdi*’nin tavsifinden sonra “devamında masterları konu alan ‘Lügat-i Dânişten’ vardır” şeklinde not düşülmüştür.

4. Yapılan bu araştırma ve karşılaştırmaların sonucunda; yazma eser kataloglarında iki ayrı eser olarak gösterilen bu sözlüğün, asıl adı *Tuhfetü'l-Hâdi* / *Hâdiyye* olan tek bir eser olduğu

Turkish Studies

kanaatine varılmıştır. Bu nedenle lügat mecmuası içerisindeki eserler değerlendirilirken bu eser, *Tuhfetü'l-Hâdi* başlığı altında tek eser olarak değerlendirilmiştir.

[Felekiyyât]

Mecmuanın 205b-213a varaklarında arsında yer alan, *Tuhfetü'l-Hâdi*'nin dört fasıldan oluşan sözlük bölümü, kütüphane ve katalog kayıtlarında yanlışlıkla *Felekiyyât* adıyla ayrı bir sözlük olarak kaydedilmiştir (TDK 1999, 182).

Konuyla ilgili değerlendirmemiz şöyledir:

1. Eserin adı olarak kabul edilen “Felekiyyât” ibaresi, ilgili bölümün ilk faslı olan yer ve gök adları ile ilgili kelimeler kısmının başlığıdır.

2. Ayrı eser olarak değerlendirilen “Felekiyyât”ın katalogta tavsifi yapılırken “baş” olarak verilen bilgiler ilk faslın başı; “son” olarak verilen bilgiler ise *Tuhfetü'l-Hâdi*'nin sonudur.

3. Yazma içerisinde bu bölümün ayrı bir eser olarak değerlendirilmesini gerektirecek “mukaddime”, “itmam” vb. her hangi bir kayda rastlanmamıştır. Ayrıca yaptığımız katalog taraması sonunda “Felekiyyât” adıyla bu esere tanık olabilecek benzer bir sözlüğe de rastlanmamıştır.

İlgili yazma yeniden gözden geçirilerek kütüphane kayıtlarındaki hatalı bilgilerin düzeltilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

[Arabî Lügat]

Mecmuanın, 213a-214b varakları arasında “Arabî Lügat” başlıklı, rastgele seçilmiş çeşitli Arapça kelimelerin satır aralarında Türkçe karşılıklarının verildiği bir kısım bulunmaktadır. Bu kısım kütüphane ve katalog kayıtlarında *Lügat-i Arabî* adıyla ayrı bir eser olarak kaydedilmiş ve Arapça-Türkçe bir sözlük olarak tavsif edilmiştir (TDK 1999, 184).

Mecmua üzerine yaptığımız değerlendirme neticesinde katalogta verilen bu bilgilerin hatalı olduğu görülmüştür. Buna göre:

1. Eserin adı olarak kaydedilen “Arabî Lügat” ibaresi, 213a varığında, gelişigüzel seçilmiş çeşitli Arapça kelimelerin konu başlığı görünümündedir.

2. Ayrı bir eser olarak verilen bu kısım, mukaddimesi, itmam kaydı, tesmiyesi vb. özellikleri itibariyle bir eser özelliği göstermemektedir.

3. Katalogta eserin, hacmi ile ilgili olarak 213a-224b arasında (11 varaklık) bir eser olarak tavsif edilmesi hatalıdır. Çünkü bu mecmuanın 215a-224b varakları arasında *Lügat-i Gülîstân* adlı bir sözlük yer almaktadır. (Kütüphane kayıtlarında yer almayan bu sözlükle ilgili aşağıda ayrıntılı bilgi verilecektir.)

4. Katalogta yazmanın sonu olarak verilen 224b'deki “temme” kaydı sözünü ettiğimiz Gülîstân sözlüğünün “son”udur.

5. Ayrı bir eser olarak kaydedilen bu kısmın, *Tuhfetü'l-Hâdi*'nin sonunda, çeşitli Arapça kelimelerin satır arasında Türkçe karşılıklarının verildiği “Arabî Lügat” başlıklı, iki varaklık bir ek olarak değerlendirilmesi gerekir.

Bu bilgiler doğrultusunda, kütüphane kayıtlarında ayrı bir eser olarak değerlendirilen “Lügat-i Arabî” başlıklı kısmın, müstakil bir eser olmadığını düşünüyoruz.

Turkish Studies

10. Lügat-i Gülistân (vr.215a-224b)

Mecmua içerisinde “Hâzâ Lügat-i Gülistân” başlığıyla yer alan bu eser, Farsça-Türkçe satır arası bir sözlüktür. Eserin mukaddime ve itmam kaydı yoktur. Müellifi ve telif tarihi belli değildir.

Baş (vr. 215a):

هذا كتاب لغت كلستان الألف أطفال إذابت إجابات اغرض افواه امثال انكال ارادت ...

Son (vr. 224b):

هدف هور همپدون هنكفت هيولاني هراس يمينا يد.

Lügat-i Gülistân, adın da anlaşılacağı üzere Şeyh Sadî-i Şîrâzî (öl.691/1292)'nin medreselerde ders kitabı olarak okutulan *Gülistan* adlı eserini anlamak ve Farsça öğretmek amacıyla yazılmış bir eser sözlüğüdür. Sözlükte, madde başı kelimelerin ilk harfleri esas alınarak alfabetik olarak 27 fasla ayrılmıştır. Sözlükteki Türkçe karşılıkları verilen kelimelerde Arapça, Farsça ayrımı yapılmadan *Gülistan*'da geçen kelimeler esas alınmıştır. Buna göre sözlükte yaklaşık 900 kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir.

Bu konuda yazılmış benzer eserler üzerinde yaptığımız araştırmada sözlüğün değişik kütüphanelerde aynı ve ya benzer adlarla kayıtlı çeşitli nüshalarına rastlamak mümkündür⁹.

Eserle ilgili yaptığımız değerlendirme şöyledir:

1. Sözlüğün elimizdeki nüshası ile DTCF Ktp. İ. Saib II/1438'de kayıtlı nüshası¹⁰ karşılaştırılmış ve elimizdeki nüshanın eksik olduğu görülmüştür. Elimizdeki nüshada, sözlüğün 27 fasıldan oluşan ve asıl sözlük kısmını teşkil eden sadece birinci “bâb”ının bulunduğu, son üç babının ise eksik olduğu görülmüştür.

2. TDK Ktp.Yz.A.530/2 numarada kayıtlı, **Ali b. Hacı Osman** tarafından telif edilmiş *Lügat-i Müşkilat-ı Gülistân* (TDK 1999, 191), ile yaptığımız karşılaştırmada ise her ikisinin farklı eserler olduğu görülmüştür.

3. Eser, kataloglama çalışmaları sırasında fark edilmemiş, bu nedenle katalog ve kütüphane kayıtlarına geçmemiştir

4. Katalog kayıtlarında *Lügat-i Gülistân*'nın bulunduğu varaklar *Lügat-i Arabî* adlı bir esere ait olarak gösterilmiş ve “son”u da bu eserin “son”u olarak kaydedilmiştir.

Bu inceleme sonucunda *Lügat-i Gülistân*'ın yeni bir nüshasının ortaya çıkartılmış olması bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

⁹ Aynı adla kayıtlı olanlar: 1) *Lügat-i Gülistân*, Ankara Milli Kütüphane A. Ötüken 2616/2; 2) *Lügat-i Gülistân-ı Sa'dî*, Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi İ. Saib II, 1438. Benzer adla kayıtlı olanlar: 1) *Lügat-i Müşkilat-ı Gülistân*, (Müellifi: Ali b. Hacı Osman), TDK Kütüphanesi, Yz.A. 530/2 (TDK 1999, 191); *Miftâh-ı Gülistân*, (Müellifi: Ali b. Hacı Osman), İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, T.2783 (Öz 1996, 366); *Kitâb-ı Lügat-i Gülistân*, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed 2754 (Öz 1996, 269); *Müşkilât-ı Gülistân*, İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt 5568 (Öz 1996, 272).

¹⁰ DTCF nüshası esas alınarak, Y. Öz tarafından yapılan tavsife göre bu sözlük, 4 bâb ve 27 fasıldan meydana gelmiştir. Birinci bâbta *Gülistân*'da geçen 340 civarında Arapça ve Farsça kelimenin Türkçe karşılıkları ile bölüm sonunda *Gülistan*'da zikredilen ya da telmih yapılan ayetlere yer verilmiştir. İkinci bâbta yine hadislere, üçüncü bâbta muhtelif kelime ve ibarelere dördüncü bâbta Arapça Farsça beytlere yer verilerek bunların Türkçe tercümeleri yazılmıştır (Öz 1996, 368).

11.Lügat-i Bostân (vr. 224b-237)

Mecmua içerisinde “Hâzâ Lügat-i Bostân” başlığıyla yer alan bu eser, Farsça-Türkçe satır arası bir sözlüktür. Eserin mukaddime ve itmam kaydı yoktur. Müellifi ve telif tarihi belli değildir.

Baş (vr. 224b):

هذا لغت بستان بسم... الألف الا التخاب آديم اصل آهيخيت اطناب آميخت...

Son (vr. 237b):

بخ يارد يمان يزك يكران يافه يثرب يوز يغشى النهار.

Lügat-i Bostân, da Gülistan gibi Şeyh Sâdî-i Şîrâzî (öl.691/1292)'nin medreselerde ders kitabı olarak okutulan ünlü eserini anlamak ve Farsça öğretmek amacıyla yazılmış bir eser sözlüğüdür. Sözlükte, madde başı kelimelerin ilk harfleri “bâb” kabul edilmiş ve ilk harflerinin hareketine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Sözlükteki Türkçe karşılıkları verilen kelimeler Arapça, Farsça olduğuna bakılmaksızın Bostan'da geçtiği şekliyle alınmıştır. Buna göre sözlükte yaklaşık 700 kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir.

Eser hakkında bilgi veren Y. Öz, eserin iki nüshasından¹¹ söz etmekte ve bunlardan DTCF Ktp. İ. Saib II, 1438'deki nüshasına dayanarak tavsifini yapmaktadır. Öz, Kahire nüshasındaki Mehmed b. Abdullah adına 956/1549 tarihli istinsah kaydına dayanarak da eserin bu tarihten önce telif edildiğini belirtmektedir (Öz 1996, 239).

Lügat-i Bostân'ın elimizdeki nüshası ile Öz'ün tavsifini yaptığı DTCF nüshasının aynı esere ait olduğu görülmüştür.

Eser, *Lügat-i Bostan* adıyla TDK Ktp.Yz.A.210/15 numarada kayıtlıdır (TDK 1999, 185).

Lügat-i Bahâristân(vr.237b-246a)

Mecmua içerisinde “Hâzâ Lügat-i ez-Bahâristân” başlığıyla yer alan eserin müellifi ve telif tarihi hakkında bir kayıt yoktur. Eser, İranlı âlim ve şair Abdurrahmân-ı Câmî'nin (öl.897/1492) *Bahâristân* adlı eserini anlamak ve bu eserle birlikte medreselerde Farsça öğretmek amacıyla kaleme alınmıştır. Eser sözlükleri arasında sayılan *Lügat-i Bahâristân*, içerik itibarıyla *Bahâristân*'da geçen Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını ihtiva etmesi yönüyle Arapça ve Farsça'dan Türkçeye satır arası bir sözlük olarak kabul edilmektedir.

Baş (vr. 237b):

هذا لغت از بهارستان الألف أو ابل اغصان الحان اعوام ارجمند اغرض اعواض...

Son (vr. 246a):

فصل الباء بخ يوز يقظ يربوع ينبوع يشرب

Bu sözlük içerisinde 770 civarında Arapça ve Farsça kelimenin Türkçe karşılığı yer almaktadır.

Eserin tespit edilen diğer nüshası *Lügat-i Baharistân*, adıyla DTCF Ktp. İ. Saib II, 1438 numaralı mecmuanın 38b-56b varakları arasında yer almaktadır. Bu nüshanın tavsifini yapan Y.

¹¹ 1) *Lügat-i Bostân-ı Şeyh Sâdî-i Şîrâzî*, Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi, İ. Saib II, 1438; 2) Kahire Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu VIII/73.

Öz¹², sözlüğün başka nüshalarının tespit edilemediğini belirtmiştir. Bu durumda burada zikredilen eser, Bahâristân sözlüğünün bilinmeyen bir nüshası olması bakımından önem taşımaktadır.

Eserle ilgili yapılan değerlendirme şöyledir:

1. Sözlüğün katalog kayıtlarında 237b-261b varakları arasında 24 varaklık bir eser olarak gösterilmesi ve “son”u olarak kaydedilen bilgi hatalıdır.

2. Kayıtlarda *Lügat-i Baharistân*'a ait olarak gösterilen 247a-255a varakları arasında, “masterlar” ve “emsile” den oluşan bir kısım yer almaktadır. Bu ek kısım *Tuhfetü'l-Hâdi*'nin “masterlar” ve “emsile” den oluşan ilk bölümü ile (*Lügat-i Dânisten*) ile benzerlik göstermektedir. Ancak Yapılan karşılaştırmada aynı olmadığı görülmüştür. Bu kısım ayrı bir eser olarak değerlendirilebilecek özelliklere sahip olmadığından burada sadece bilgi vermekle yetinilmiştir.

3. Kayıtlarda *Lügat-i Baharistân*'a ait olarak gösterilen 255a-261b varakları arasında *Sihâh-ı Acemiyye*'nin eksik bırakılan “emsile” bölümü yer almaktadır ve *Lügat-i Baharistân*'nin “son”u olarak verilen bilgi *Sihâh-ı Acemiyye*'nin “son”udur. Bu konuda ilgili bölümde bilgi verilmiştir.

Eser, *Lügat-i Bahâristân* adıyla TDK Ktp. Yz.A.210/16 numarada kayıtlıdır (TDK 1999, 184).

SONUÇ

Kütüphanelerin yazma eser katalogları tarandığında içerisinde çok fazla lügat mecmuasının olduğu görülmüştür. Bu mecmualar üzerine yapılan çalışmalar ise oldukça sınırlıdır.

TDK Ktp. yazma eserler kataloğu taranmış ve içerisinde en fazla lügat bulunan mecmuanın Yz.A.210 numarada kayıtlı yazma olduğu tespit edilmiştir. İncelenen bu yazma, içerisinde barındırdığı eserlerin çoğunluğunun lügat olması sebebiyle bir lügat mecmuası olarak nitelendirilmiştir. Bu lügat mecmuası içerisinde 9'u sözlük, 3'ü de dini konularda yazılmış risale olmak üzere 12 eserin yer aldığı görülmüştür.

Mecmuanın düzenleniş tarihinin *Lügat-i Fârisî*'nin sonunda yer alan (vr.124b) istinsah kaydından hareketle 1177/1763 olduğu tahmin edilmektedir. Düzenleyeni tespit edilemeyen mecmuanın tek müstensihin kaleminden çıktığı düşünülmektedir. Ayrıca mecmuanın iki yerinde (vr.3a ve 32b) “Mustafa Âtîf Halife-zâde” adına “1202 (1787-88) tarihli iki ayrı temellük kaydına rastlanmıştır.

Mecmu içerisinde yer alan sözlükler, içerik olarak değerlendirildiğinde eğitim amaçlı sözlükler olduğu, mensur olarak kaleme alındıkları ve sözlükten faydalanmayı pratik hale getirmek için satır arası olarak düzenlendikleri görülmüştür. Ayrıca sözlüklerden bir kısmının Farsça gramer kurallarını ihtiva eden bölümlerinin bulunması, bir kısmının eser sözlükleri olması ve tertiplerinde konu başlıklarının esas alınması, mecmuanın düzenleniş amacının Farsça öğretimi olduğunu teyit etmektedir.

¹² Eserin müellifinin ve telif tarihinin bilinmediği belirtildikten sonra, sözlük içerisinde Bahâristân'da geçen Arapça ve Farsça 865 civarında kelimenin Türkçe karşılığının verildiği, maddelerin ilk harflerinin fasıl kabul edilerek fasılların alfabetik olarak tertip edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca, sözlükte yer alan kelimelerin çoğunluğunun Arapça olduğu söylenerek asıl sözlük kısmından sonra eserde, “Arabiyyât-ı Bahâristân” başlığı altında Bahâristân'da geçen Arapça ibare ve cümlelerin Türkçe tercümelerine, hadislere, sıkça kullanılan bazı Arapça ve Farsça kelimelere yer verildiği belirtilmiştir (Öz 1996, 368).

Bu sözlükler, dili açısından değerlendirildiğinde, Farsça'nın öğretimi amaçlandığından büyük çoğunluğunun Farsça-Türkçe, (az da olsa Arapça-Farsça-Türkçe ve Arapça-Farsça) olarak kaleme alındıkları görülmüştür.

Kelime hazinelerine bakıldığında ise yaklaşık 20 bin Farsça (az da olsa Arapça) kelimenin Türkçe karşılığını ihtiva ettikleri görülmüştür.

Katalog kayıtlarında, dini konu başlıkları altında tasnif edilen çeşitli risalelerin ise eğitim amaçlı sözlüklerin bir araya toplandığı bir lügat mecmuasında yer almaları tesadüfî değildir. Bu risaleler, aslında içerik olarak dini konuları ihtiva etseler de ele aldıkları konuları, anlamlandırma ve açıklama esasına dayalı olarak işlemişlerdir. Bu yönleriyle sözlük benzeri eserler oldukları için bu mecmua içerisinde yer aldıkları görülmüştür.

Mecmuanın incelenmesi sonucunda elde edilen bilgilerle, mecmuanın yer aldığı kütüphane ve katalog (TDK 1999) kayıtları arasındaki bilgilerin örtüşmediği görülmüştür. Buna göre, katalog kayıtlarında, eserlerin sayısı, adlandırılması, hacmi, tavsifi gibi konularda çeşitli eksiklik ve hataların olduğu tespit edilmiştir. Mecmua içerisindeki bazı eserlerin hiç kayda girmediği, bazılarının ise bir eser olmadıkları halde eser gibi değerlendirildikleri görülmüştür. Katalog kayıtlarına göre mecmua içerisinde 16 eser kayıtlı iken bizim tespitlerimize göre eser sayısı 12'dir.

Bu bağlamda yapılan değerlendirmeye göre;

1. Kemal Paşa-zâde'nin *Sakatâti'l-Avâm* adlı risalesinin tercümesi olan *Terceme-i Risâle-i Sakatâti'l-Avâm* adlı "galatât" sözlüğü mahiyetindeki risalenin katalog kayıtlarında yer almadığı,

2. Mecmuanın 215a-224b varakları arasında yer alan ve satır arası bir eser sözlüğü olan *Lügat-i Gülistân*'ın katalog kayıtlarında yer almadığı,

3. Katalog kayıtlarında, *Terceme-i Sîhâh-ı Cevheri'den* adıyla kayıtlı Arapça-Türkçe bir eser olarak yer alan kısmın aslında bir eser olmadığı,

4. Katalog kayıtlarında, *Esmâü'l-İşârât* adıyla, Arap dili ve grameri ile ilgili bir eser olarak kaydedilen bölümün ayrı bir eser olmadığı,

5. Katalog kayıtlarında, *Emsile-i Muhtelif-i Farisi* adıyla ayrı bir eser olarak değerlendirilen bölümün, *Sîhâh-ı Acemiyye*'nin "emsile" bölümünün baştan bir varacağı olduğu,

6. Katalog kayıtlarında, *Tuhfetü'l-Hâdî* ve *Lügat-ı Dânisten* adıyla mukaddime ve sözlük bölümleri iki ayrı eser olarak kaydedilen bu eserlerin aslında tek bir sözlük olduğu,

7. Katalog kayıtlarında, *Felekiyyât* adıyla ayrı bir eser olarak yer alan bölümün, ayrı bir eser değil, *Tuhfetü'l-Hâdî*'nin "Felekiyyât" başlığı ile başlayan ve dört fasıldan oluşan sözlük bölümü olduğu,

8. Katalog kayıtlarında, *Lügat-i Arabî* adıyla, ayrı bir eser olarak yer alan kısmın ayrı bir eser olarak değerlendirilemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan bu değerlendirme, mecmuanın bulunduğu kütüphane ve katalog kayıtlarındaki bilgilerin yeniden gözden geçirilmesi ve düzeltilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca tespit edilen bu tür hatalar, bu alanlarda yapılacak çalışmalarda, kataloglar kayıtlarında yer alan bilgilere daha ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini de ortaya koymuştur.

Döneminin eğitim sistemi ve kültür hayatı hakkında somut örnekler içeren bu mecmua, içerisinde yer alan sözlüklerden bazılarının kayıtlarda yer almayan nüshaları ihtiva etmesi ve içerisindeki sözlüklerin çoğunun üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış olması gibi yönleriyle önem taşımaktadır.

Turkish Studies

KAYNAKÇA

- Ali b. Hacı Osman, **Lügat-i Müşkilat-ı Gülîstân**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Yz.A. 530/2.
- ALKAN, Mustafa (2008). **Mecmûa, Millî Kütüphane 2727, [Sübha-i Sıbyân, Tuhfe-i Şâhidî, Tuhfe-i Vehbî, Aruz Risâlesi]** İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu (I), Üniversite A ve Üniversite B Koleksiyonları**, (Haz. ÖRS, Derya-TUZCU, Kemal-HEKİMOĞLU, Muhammet 2006). Ankara: A.Ü DTCF Yayınları.
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu (II/1), Mustafa Çon A ve B Koleksiyonları**, (Haz. ÖRS, Derya - TUZCU, Kemal - HEKİMOĞLU, Muhammet 2008). Ankara: A.Ü DTCF Yayınları.
- DEVELİ, Hayati (1997). “Kemalpaşazâde ve Ebussuûd’un Galatât Defterleri”, **İlmî Araştırmalar**, S.4, İstanbul, s. 99-125.
- El-Emsiletü’l-Muhtelif**, Ankara Milli Kütüphane, Yz.B.A. (A) 4739.
- EMİNOĞLU, Emin (2011). “Galat Sözlükleri ve Mehmed Hafid Efendi’nin Galatât Sözlüğündeki Çağatayca Sözcükler” **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1 Winter s. 1021-1038.
- KAÇALIN, Mustafa (1996). “Galat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 13, İstanbul, s.300-303.
- KALSIN Şirvan ve KAPLAN Mahmut (2009). “Müellifi Meçhul Bir Lügat: Haza Kitab-ı Lügat-ı Dânisten” **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/4 Summer, s.556-598
- Kelimâtü Ekâbiri’l-İslâm**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz.A. 210/8.
- KILIÇ, Atabey (2007). “Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi 977’de Kayıtlı Manzum Bir Lügat mecmuası Hakkında”, **Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler**, Ankara: Turkish Studies Publication, s.241-251.
- Kutr b. Ahmed el-Basravî, **Risâle Der Kavâid-i Fârisî**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz.A. 210/2.
- Lügat-i Bahâristân**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz.A. 210/16.
- Lügat-i Bostân**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz.A. 210/15.
- Lügat-i Fârisî**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz.A. 210/6.
- Lügat-i Gülîstân-ı Sa’dî**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İ. Saib II/1438.
- Lügat-i Müşkilât-ı Şâh-nâme**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz.A.447.
- Lügat-i Müşkilât-ı Şâh-nâme**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz.A. 210/1.
- Muhammed b. İlyâs, **Tuhfetü’l-Hâdî**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz.A.210/11.
- ÖZ, Yusuf (1996). **Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler**, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sihâh-ı Acemiyye**, Ankara Milli Kütüphane, F.B. 33.

Sihâh-ı Acemiyye, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz.A. 210/10.

Şemsüddin Muhammed b. Fahrüddin Hindûşah, **Sihâh-ı Acemiyye**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz.A. 162.

ŞENSOY, Sedat (2003). “Lugavî Anlamının Tespiti: Veysî'nin Fîrûzâbâdî'ye Karşı Cevherî'yi Müadfaası”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, S.9, s.87-110.

Turmuş b. Hâcî İlyâs, **Tuhfetü'l-Hâdî**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz.A.178.

Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, (Haz. CUNBUR, Müjgan ve Diğerleri 1999). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.